

DOI: 10.31866/2410-1176.43.2020.220063

УДК 7.04:[745.5:679.8](477.85/.87)

**ХУДОЖНЄ КАМЕНЯРСТВО
ГУЦУЛЬЩИНИ – ФЕНОМЕН
САКРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ**

Одрехівський Роман Васильович
Доктор мистецтвознавства, доцент,
ORCID: 0000-0003-3581-4103,
e-mail: odre2010@ukr.net,
Національний лісотехнічний університет України,
вул. Генерала Чупринки, 103, Львів, Україна, 79057

Мета статті – осмислити твори художньої обробки каменю Гуцульщини як феномену художньої культури України; доведення давності символіки декоративних мотивів, які використовували гуцульські каменярі. Методологія дослідження. У порівнянні художньо-стилістичних особливостей каменярства з іншими видами народного мистецтва застосовувався порівняльно-типологічний аналіз. У розгляді художніх особливостей автор користувався комплексним методом. Новизна дослідження. Вперше розглянуто художнє каменярство Гуцульщини, його значення в розвитку української сакральної культури. Автором зібрано і введено до наукового обігу невідомі твори меморіального мистецтва Гуцульщини. Вперше опубліковано низку творів художнього каменярства. У статті розглянуто твори каменярства, представлені в хресторобстві та фігуративній сакральній пластиці, які збереглися на цвинтарях гуцульських сіл Ямна, Малий Ключів та ін. Розглянуто хрести без артистичної пластики та із скульптурами. Проведено типологічний аналіз фігур розп'ятого Ісуса Христа. Наведено порівняння стилістики різьбленого орнаменту художнього каменярства із різьбленим декором у дереві, художнім металом. Висновки. Орнаменти художнього каменярства пов'язані із давньою, ще дохристиянською культурою. Проаналізовано знаково-символічну систему орнаментів давнього походження. Проведене дослідження свідчить про давність традицій художнього різьблення на Гуцульщині і по дереву, і по каменю. Твори художнього каменярства Гуцульщини – феномен сакральної культури України. Вони потребують збереження. Один із шляхів вирішення цього – створення музею-лапідаріуму, де б під наглядом фахівців пам'ятники реставрувалися та належно доглядалися.

Ключові слова: Гуцульщина; художнє каменярство; гуцульська плоскорізьба; орнаментальний мотив; сакральна культура

Вступ

Гуцульщина є унікальним етнографічним регіоном України, який активно розвивається. Широко відомі твори гуцульського традиційного мистецтва: деревообробництва, текстилю, вишивки тощо. Ці види гуцульського мистецтва набули широкої популярності та стали надбанням української сакральної культури. До малодосліджених видів української сакральної культури саме і належить гуцульське художнє каменярство.

Питання художнього каменярства Гуцульщини торкалося небагато дослідників. Переважно детальніше вивчалися інші регіони українських земель. Наприклад, В. Малина (2009) дослідив мистецтво українського хреста багатьох регіонів України, представивши широку географічну палітру. Аналогічно можемо характеризувати і винятково багатий доробок М. Моздиря (1996, 2009).

Характеризуючи монографії з означеної тематики, варто згадати і праці, де художньому каменярству присвячені лише окремі розділи, як у монографії Р. Одрехівського (1998). Варто підкреслити, що науковці сусідньої польської держави активно досліджують пам'ятки каменярства ще однієї етнографічної гілки українського народу – лемків, як правило, тактовно обходячи питання приналежності цих пам'яток сакральної культури до мистецтва великого українського народу (Stachowiak, 2009).

Узагальнюючи, відзначимо, що автори праць дослідили багато регіонів українських земель: південь України, Поділля, демнянський осередок на Львівщині, Лемківщину (сьогодні – територія республіки Польща) та інші регіони, але художньому каменярству Гуцульщини уваги приділено дуже мало.

Джерельну базу дослідження становили літературні джерела, а також матеріали польових експедиційних досліджень автора із виїздом у регіони Гуцульщини – Надвірнянський, Косівський, Коломийський райони Івано-Франківської області, Вижницький – Чернівецької. Як вважаємо, найбільший масив пам'яток зберігся на теренах Галичини.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше розглянуто художнє каменярство Гуцульщини, його значення в розвитку української сакральної культури. Водночас введено до наукового обігу невідомі твори меморіального мистецтва Гуцульщини.

Мета статті

Метою статті є виявлення характерних особливостей художнього каменярства Гуцульщини як феномену сакральної культури України, його взаємозв'язку з іншими видами традиційного гуцульського мистецтва – деревообробництвом, металірством тощо.

Методологія дослідження базується на загальних принципах наукової роботи: системності, достовірності, історизму, логічності. Під час аналізу джерел дослідження використано загальнонауковий аналітичний метод дослідження. Для аналізу робіт художнього каменярства Гуцульщини використано мистецтвознавчий та культурологічні підходи з поєднанням низки інших методів: герменевтики та семіотики (аналіз орнаментально-композиційних структур), системний метод для визначення картини еволюції та з'ясування місця художнього каменярства в українській сакральній культурі.

Виклад матеріалу дослідження

Художнє каменярство гуцулів найчастіше, з погляду сакральної культури, представлено в хресторобстві та фігуративній сакральній пластиці. Тому саме ці види каменярської діяльності й стали основним об'єктом нашого дослідження.

Найвідомішим осередком каменярства галицької Гуцульщини є, поза сумнівом с. Ямна (нині територіально належить до міста Яремче). Адже навіть пісковик, який видобувають у його околицях, отримав назву «ямненського пісковика». Підтвердження саме такої назви знаходимо в праці класика етнографії про Гуцульщину В. Шухевича (1899/1997): «...верстви ямненського пісковця, се один із визначних утворів Карпат, заселених Гуцулами, бо він надавав тим горам властивий вигляд. В геології названо його ямненським від с. Ямна над Прутом, де гарно розвинувся». «Грубість верстви ямненського пісковця дуже змінна... Віадукти в Яремчи збудовані з того пісковця...» (с. 37).

В. Шухевич (1899/1997) указує нам місця, де залягає «ямненський пісковець»: «Від с. Ворохти до с. Дори ве ся Прут майже заєдно посеред ямненських пісковців...» (с. 34). Власне, у тому районі, користуючись «підказкою» В. Шухевича, ми виявили та обстежили велику кількість пам'яток художнього каменярства. Далі дізнаємося, що, місця, де залягає «ямненський пісковець», – значно ширші за обсягом, і охоплюють досить обширний регіон (с. 38). Однак дещо південніше залягає уже інший камінь-пісковик: «В глибоких Карпатах близько угорської границі утворений олігоцен з пісковця магурського (від гори Магури); се обік пісковця ямненського найважніший орографічний чинник у тій часті Карпат» (с. 38).

Найбільшу кількість творів художнього каменярства становлять твори у вигляді хреста та фігур, які зображають Ісуса Хреста, Богоматір, Святих та ін. Самі гуцульські кам'яні хрести можуть бути і без скульптури, і прикрашені (переважно – фігуративною, геральдичною, флористичною та іншою пластикою).

Очевидно, що найтипівішими кам'яними хрестами Гуцульщини будемо вважати такі, які обстежили у с. Ямні, тобто, місцевості, котра дала народну назву самому пісковіку, як «ямненському», про що згадувалося вище. Зазначимо, що за характером рисунку в цій місцевості переважають хрести з однією перемичкою або ще із малорозвинutoю нижньою, другою, тобто тією, яка символізує підніжжя Голгофи.

Яскравим прикладом є, наприклад, хрест на могилі Семена Орфенюка 1928 року на місцевому цвинтарі – типовий ямненський хрест із тих, що без фігуративної пластики. Його кожне закінчення, як у більшості ямненських хрестів, – у вигляді трилисника кожен, що свідчить про приналежність померлого до конфесії Східного обряду, як, зрештою, і напис кирилицею на постаменті.

Серед хрестів із Розп'яттям з Ямни виділимо хрест біля церкви роботи Григорія Боднарюка (Рис. 1¹). Це характерний хрест із узагальненням та стилізацією пластики. З огляду на трактування рисунку очей, брів, рота, складених пальців рук, ліній ребер постаті розп'ятого Спасителя виразно помічаємо вплив

¹ Авторство встановлено на основі результатів опитування місцевих жителів. Жодної авторської сигнатури на хресті немає.

народної гуцульської плоскорізьби в дереві. І не дивно, бо все-таки рука гуцульського різьбяра, можливо, за традицією була більш звиклою до роботи в дереві, адже, гуцул все життя жив в густому оточенні дерев, що давало матеріал і для будівництва, побуту і, зрештою, для артистичного різьблення.

А от друга група хрестів із Розп'яттям виразно вказує на зв'язок стилістики художнього різьблення із традиційним гуцульським мосяжництвом. Як Розп'яття із хреста нагробка Івана Годованена із 1942 року. За самим пластичним узагальненим тлумаченням постаті розп'ятого Спасителя вбачаємо вплив литва в металі (Рис. 2). Та й сам характер рисунка ковчега-обводка теж нагадує металірство, а також характер рисунка плоскорізьблених завитків у нижній частині хреста.

Рисунок 1. Розп'яття. Автор – Григорій Боднарюк. Початок ХХ ст. Ямна.

Світлина Романа Одрехівського, 1999 р.

Figure 1. Crucifix. The author - Hryhorii Bodnariuk. The beginning of the twentieth century. Yamna. The photo is made by Roman Odrekhivskyi in 1999.

Рисунок 2. Розп'яття з хреста нагробка Івана Годованена 1942 року. Ямна.

Світлина Романа Одрехівського, 1999 р.

Figure 2. Crucifix from cross of Ivan Hodovanen's tombstone, 1942. Yamna. The photo is made by Roman Odrekhivskyi in 1999.

Власне, для багатьох кам'яних фігур околиць ямненського осередку (Микуличин, Ворохта й ін.) характерна така риса, як стилістичний зв'язок з народним дереворізьбленням та мосяжництвом. Обидва ці види мистецтва – непересічні явища в сакральній культурі Гуцульщини. Згадаймо різьблений декор та мосяжні вироби в гуцульських церквах чи металічні або дерев'яні хрести-згарди тощо.

У декорванні кам'яних хрестів з інших районів помічаємо деякі відмінності порівняно з виробами ямненського осередку. Так, хрести з Малого Ключева (селищна рада Печеніжин Коломийського району Івано-Франківської області) декоровані плоскорізьбленими мотивами солярного знаку-розети на кожному кінці, як, наприклад, хрести з могил Василя Костюка 1901 року (Рис. 3), Анни Костюк 1910 року. За стилістикою рисунку різьблення ці розети – аналогічні, як у гуцульській плоскорізьбі в дереві, яка декорує іконостаси з церков: Св. Апостолів Петра і Павла с. Ворохта, Св. Іоана Богослова с. Луг (Делятин) та в інших церквах регіону.

Вважаємо, що декорвання солярними знаками є давньою дохристиянською традицією. Хрестоподібні кола, розети слугували в давнину символами вогню, сонячного божества. Далі відбулося переосмислення солярного значення хреста: він стає символом християнства (Наулко та ін., 1991, с. 185). Різьблені мотиви на фасадах чи в інтер'єрах житла виконували антропеїчні (захисні) функції (Наулко та ін., 1991, с. 186). Очевидно, на могилі вони повинні мати таке ж значення – захист померлого від злих духів та сил. Розета – символізоване зображення квітки в плані –

Рисунок 3. Хрест із могили Василя Костюка 1901 року.

Малий Ключів. |Світлина Романа Одрехівського, 2003 р.

Figure 3. Cross from the grave of Vasyl Kostyuk, 1901. Malyi Kliuchiv. The photo is made by Roman Odrekhivskyi in 2003.

один з найпопулярніших мотивів рослинного орнаменту, правдоподібно пов'язаний з культом сонця (Запаско, 2000, Т. 2, с. 175).

Погоджуємося з висновком доктора культурології П. Герчанівської (2010): «Отже, в комунікативному і трансляційному процесі народна християнська культура являє собою знаково-символічну систему, за допомогою якої здійснюється акт обміну релігійною інформацією між індивідами у просторово-часовій системі координат, а також зв'язок між віруючим і трансцендентною реальністю (Богом). Це – відкрита динамічна система, що сформувалась і розвивалась на основі релігійної свідомості, яка містить християнську, язичницьку й побутову компоненти. Синкретизм християнської і язичницької символіки, узагальненість і абстрактність змісту символів, багатозначність їх осмислення є головними особливостями знаково-символічної системи в культурній традиції українського народу. Незважаючи на певні перетворення окремих елементів символічної системи, що відбувалися в процесі переходу від однієї системи координат в іншу, символічність, як властивість народної християнської культури, залишається інваріантною» (с. 95).

Знаходимо, як припускаємо, і міжконфесійні відмінності. Так, випадає із вищенаведених особливостей хрест із старого цвинтаря с. Печеніжина (Коломийського району) 1901 року (Рис. 4). Хрест має рівні завершення. Фігура Розп'яття вирішена більш об'ємно, аніж у згаданих хрестах із Ямни, Малого Ключева. Напис на картуші зверху хреста – дуже притертий (очевидно «IN RI»). Та й напис на могилі – теж латинкою. Припускаємо, що хрест належить до конфесії Західного, римо-католицького обряду.

Обмеженість християнського культу в радянські часи і на Гуцульщині призвела до руйнації спадковості передавання покоління майстерності ремесла сакрального та меморіального мистецтва. Однак у камінеобробництві 1990-х років ще трудилися і майстри міжвоєнної епохи ХХ ст. Серед них і найстаріший каменярь станом на 1999 рік в Ямні – 89 річна Параска Німчук (Рис. 5). Це свідчить про специфічний характер гуцульських жінок, які трудяться в ремеслі, котре повсюдно вважається традиційно чоловічим.

Рисунок 4. Розп'яття з Печеніжина. 1901 рік.

Світлина Романа Одрехівського, 2003 р.

Figure 4. Crucifix from Pechenizhyn, 1901.

The photo is made by Roman Odrekhivskiy, 2003.

Рисунок 5. Найстаріший каменярь у 1999 році в Ямні – 89 річна Параска Німчук. Світлина Романа Одрехівського, 1999 р.

Figure 5. The oldest stone master in 1999 in Yamna – Paraska Nimchuk, 89 years old. The photo is made by Roman Odrekhivskiy in 1999.

Висновки

Художнє каменярство в українській сакральній культурі Гуцульщини – явище особливе й неповторне, корені якого прадавні, з язичницьких часів. Це явище тісно пов'язане з художнім деревооброб-

ництвом і металірством, однак сьогодні каменеробна культура гуцулів – суттєво менш відомий артефакт, як, наприклад, ткацтво, вишивка, мосяжництво, різьблення в дереві й ін.

Гуцульські кам'яні хрести свідчать про те, що сакральна культура гуцулів відноситься до церкви Східного обряду (рівноконечність, завершеність кінця у вигляді трилисника, написи кирилицею тощо). Варто порушити питання про створення музеїв-лапідаріумів на цвинтарях Ямни, Ворохти, Малого Ключева та ін., адже пісковик – матеріал крихкий, нестійкий до дій атмосфери.

У перспективі подальших досліджень – вивчити інші вироби художнього каменярства, як-от: споруди, фундаменти будівель, побутові вироби тощо, значення та символіку їхнього декору. Зазначимо, проте, що, враховуючи більшу популярність серед гуцулів дерева як матеріалу, кількісний вибір таких об'єктів буде суттєво меншим.

Список використаних джерел

- Герчанівська, П. Е. (2010). Знаково-символічна природа народної християнської культури. *Культура і сучасність*, 2, 91-96.
- Запаско, Я. П. (Ред.). (2000). *Декоративно-ужиткове мистецтво: Словник* (Т. 1-2). Афіша.
- Малина, В. В. (2009). *Кам'яні хрести в Україні. XVIII-XX ст.: Онтологія. Типологія. Символіка. Функція*. Артіль «Художній крам».
- Моздир, М. (1996). *Українська народна меморіальна скульптура*. Наукова думка.
- Моздир, М. (2009). *Українська народна меморіальна пластика*. Інститут народознавства НАН України.
- Наулко, В. І., Артюх, Л. Ф., Горленко, В. Ф., Косміна, Т. В., & Курочкін, О. В. (1991). *Культура і побут населення України*. Либідь.
- Одрехівський, Р. В. (1998). *Різьбярство Лемківщини: Від давнини до сьогодення*. Сполум.
- Шухевич, В. (1997). *Гуцульщина* (Ч. 1-2). Гуцульщина. (Репринтне видання 1899 р.).
- Stachowiak, A. (2009). *Chrystus z lemковского krzyża: Rzecz o kamiennych krzyżach na Łemkowszczyźnie*. Zjednoczenie Łemków.

References

- Herchanivska, P. E. (2010). Znakovo-symvolichna pryroda narodnoi khrystyianskoi kultury [The symbolic nature of folk Christian culture]. *Culture and Contemporaneity*, 2, 91-96 [in Ukrainian].
- Malyna, V. V. (2009). *Kam'iani khresty v Ukraini. XVIII-XX st.: Ontolohiia. Typolohiia. Symvolika. Funktsiia* [Stone crosses in Ukraine. The 18th-20th centuries: Ontology. Typology. Symbolics. Function]. Artel "Khudozhnii kram" [in Ukrainian].
- Mozdyr, M. (1996). *Ukrainska narodna memorialna skulptura* [Ukrainian folk memorial sculpture]. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Mozdyr, M. (2009). *Ukrainska narodna memorialna plastyka* [The Ukrainian folk memorial plastic arts]. Ethnology Institute National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Naulko, V. I., Artiukh, L. F., Horlenko, V. F., Kosmina, T. V., & Kurochkin, O. V. (1991). *Kultura i pobut naseleння Ukrainy* [Culture and life of the population of Ukraine]. Lybid [in Ukrainian].
- Odrekhivskyi, R. V. (1998). *Rizbiarstvo Lemkivshchyny: Vid davnyiny do sohodennia* [Carving of Lemkivshchyna: From antiquity to the present]. Spolom [in Ukrainian].
- Shukhevych, V. (1997). *Hutsulshchyna* [Hutsul region] (Vols. 1-2). Hutsulshchyna. (Original work published 1899) [in Ukrainian].
- Stachowiak, A. (2009). *Chrystus z lemковского krzyża: Rzecz o kamiennych krzyżach na Łemkowszczyźnie* [Christ from the Lemko cross. A thing about stone crosses in the Lemko region]. Zjednoczenie Łemk [in Polish].
- Zapasko, Ya. P. (Ed.). (2000). *Dekoratyvno-uzhytkove mystetstvo: Slovnyk* [Decorative and applied arts: Dictionary] (Vols. 1-2). Afisha [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 31.07.2020

**ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ОБРАБОТКА
КАМНЯ ГУЦУЛЬЩИНЫ – ФЕНОМЕН
САКРАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ УКРАИНЫ**

Одрехивский Роман Васильевич
*Доктор искусствоведения, доцент,
 Национальный лесотехнический университет Украины,
 Львов, Украина*

Цель статьи – осмыслить произведения художественной обработки камня Гуцульщины как феномена художественной культуры Украины; доказать древность символики декоративных мотивов, которые использовали гуцульские «каменотесы». Методология исследования. В сравнении художественно-стилистических особенностей художественной обработки камня с другими видами народного искусства применялся сравнительно-типологический анализ. В рассмотрении художественных особенностей автор пользовался комплексным методом. Научная новизна. Впервые рассмотрено искусство художественной обработки камня Гуцульщины, его значение в развитии украинской сакральной культуры. Автором собраны и введены в научный мир неизвестные произведения мемориального искусства Гуцульщины. Впервые опубликован ряд произведений художественной обработки камня. В статье рассмотрены примеры художественной обработки камня при изготовлении крестов и фигуративной сакральной пластики, которые сохранились на кладбищах гуцульских сел Ямна, Малый Ключев и др. Рассмотрены кресты без художественном пластики и со скульптурами. Проведен типологический анализ фигур распятого Иисуса Христа. Проведено сравнение стилистики резного орнамента художественной обработки камня с декором в дереве, художественным металле. Выводы. Орнаменты художественной резьбы по камню связаны с давней, еще дохристианской культурой. Проанализирована знаково-символическая система орнаментов давнего происхождения. Проведенное исследование свидетельствует о древности традиций художественной резьбы на Гуцульщине как по дереву, так и по камню. Произведения художественной обработки камня Гуцульщины – феномен сакральной культуры Украины. Они нуждаются в сохранении. Один из путей решения этого – создание музея-лапидариума, где бы под надзором специалистов памятники реставрировались и должным образом сохранялись.

Ключевые слова: Гуцульщина; художественная обработки камня; гуцульская плоскорезьба; орнаментальный мотив; сакральная культура

**HUTSUL STONECRAFT –
A PHENOMENON OF SACRAL
UKRAINIAN CULTURE**

Roman Odrekhivskyi
*Doctor of Art Studies, Associate Professor,
 Ukrainian National Forestry University,
 Lviv, Ukraine*

The purpose of the article is to comprehend the works of the artistic stonemasonry of the Hutsul region as a phenomenon of the artistic culture of Ukraine; to prove the antiquity of the symbolism of decorative motifs used by the stone craftsmen from the Hutsul region. Research Methodology. The comparative and typological analysis was used to compare the artistic and stylistic features of stonemasonry with the other types of folk art. While considering the artistic features, the author used a comprehensive method. Scientific Novelty. The artistic stonemasonry of the Hutsul region and its significance in the development of the sacral culture of Ukraine is considered for the first time. The author collected and introduced into scientific circulation the unknown works of the memorial art of the Hutsul region. A number of works of the artistic stonemasonry were published for the first time. The article considered the works of stonemasonry presented in cross-crafting and figurative sacred plastic art, which has been preserved in the cemeteries of the Hutsul villages of Yamna, Malyi Kliuchiv, etc. Crosses without artistic plastic and with sculptures were considered. A typological analysis of the figures of the crucified Jesus Christ was carried out. The comparison of the style of the carved ornaments of artistic stonemasonry with the carved decor in wood and artistic metal was given. Conclusions. Artistic stonemasonry ornaments are associated with an ancient, even pre-Christian culture. The sign and symbolic system of ornaments of ancient origin was analysed. The study shows the antiquity of the traditions of artistic carving on both wood and stone in the Hutsul region. Works of artistic stonemasonry of the Hutsul region are a phenomenon of sacral culture in Ukraine. They have to be preserved. One of the ways to solve this problem is to create a museum-lapidarium, where monuments would be restored and properly cared for under the supervision of the experts.

Keywords: Hutsul region; artistic stonemasonry; Hutsul carving; ornamental motif; sacral culture